

Legal-Jurisprudential Inquiry into Social Damage Prevention Strategies Caused by 'Revealing the Secret' (Case Study of Personal Security in Cyberspace)

Mahdi Nourian¹, Hossein Mohammadi^{1*}, Seyyed Mohmmad Mousavi
*Moqaddam*²

1. Assistant Professor, Faculty of Islamic Sciences and Research, Imam Khomeini International University, Qazvin. Iran
2. Associate Professor, Faculty of Theology, College of Farabi, University of Tehran, Qom, Iran

(Received: April 5, 2021; Accepted: February 6, 2022)

Abstract

Today, human social relationships had a significant development in the light of cyberspace. The wide and easy communication, despite the various opportunities available, has created new damages for the man. Lack of paying attention to these damages will put social foundations in serious risks including the damages caused by the disclosure of secrets in cyberspace which play a significant role in disrupting the individual and public security. Accordingly, the present research identifies the operational strategies of controlling cyberspace in order to prevent the damages caused by disclosure of secrets through taking use of upper hand documents and public policy making. Considering that the positive law foundations are based jurisprudential principles, it analyzes and studies the relationship between of operational strategies and jurisprudential principles. The findings of the research indicate that some strategies are consistent with jurisprudential principles and there is a need to review other strategies for establishing a relationship between them and jurisprudential principles.

Keywords: Cyberspace, Social Damage, 'Disclosure', Security, Strategy.

* Corresponding Author, Email: h.mohammadi@isr.ikiu.ac.ir

پژوهش‌های فقهی، دوره ۱۸، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۱
صفحات ۹۲۴-۸۹۷ (مقاله پژوهشی)

درنگی فقهی - حقوقی بر راهبردهای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی ناشی از «افشای سِر» (بررسی موردی امنیت فردی در فضای مجازی)

مهدی نوریان^۱، حسین محمدی^{۲*}، سیدمحمد موسوی مقدم^۲

۱. استادیار، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

۲. دانشیار، دانشکده الهیات، پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۷)

چکیده

امروزه روابط اجتماعی انسان در پرتو فضای مجازی توسعه چشمگیری یافته است. گستردگی و تسهیل ارتباطات با وجود فراهم شدن فرصت‌های مختلف، انسان را با آسیب‌های نوپدیدي مواجه ساخته است که بی‌توجهی به آنها، بنیان‌های اجتماعی را با مخاطرات جدی روبه‌رو خواهد کرد. از جمله آسیب‌هایی که با گستردگی ارتباط در فضای مجازی پدیدار شده است، آسیب‌های ناشی از افشای اسرار در فضای مجازی است که نقش بسزایی در ایجاد اختلال در امنیت فردی و عمومی ایفا می‌کنند. بر این اساس، پژوهش حاضر راهبردهای عملیاتی مدیریت فضای مجازی در راستای جلوگیری از آسیب‌های ناشی از «افشای سِر» را با استفاده از اسناد بالادستی و سیاست‌گذاری‌های عمومی شناسایی کرده و با عنایت به اینکه بنیان حقوق موضوعه ایران بر مبانی فقهی استوار شده است، به تحلیل و بررسی راهبردهای عملیاتی از جهت نسبت‌سنجی آنها با مبانی فقهی پرداخته است. یافته‌های پژوهش حکایت از انطباق برخی راهبردها با مبانی فقهی و ضرورت بازنگری در برخی دیگر از راهبردها به جهت برقراری نسبت با مبانی فقه دارد.

واژگان کلیدی

آسیب اجتماعی، «افشای سِر»، امنیت، راهبرد فضای مجازی.

۱. مقدمه و طرح مسئله

نیازمندی انسان وجه مشترکی است که بسیاری از مکاتب فکری در ادبیات نظری خود با تعبیر گوناگونی از آن یاد کرده‌اند. به حکم عقل، حیات اجتماعی افراد بشر ناشی از روابطی است که میان انسان‌ها برای تأمین نیازهایشان ایجاد شده است. از این رو اگر نیاز وی به دیگران نبود شاید با ایشان ارتباطی برقرار نمی‌کرد و در نتیجه جمع و اجتماعی نیز پدید نمی‌آمد (نصیرالدین طوسی، ۱۴۱۳ق: ۲۱۰). زیست اجتماعی انسان با رشد روزافزون فناوری‌های نوین و شکل‌گیری فضای مجازی، تحول شگرفی یافته است؛ به گونه‌ای که با پدیدار شدن یک محیط فناوری پایه و مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات، علاوه بر تولید، پالایش، ذخیره، پردازش و توزیع داده، عرصه‌های متعدد آموزشی، تجاری، فرهنگی و... پیش روی انسان ایجاد شده است (فیروزآبادی، ۱۳۹۹: ۲۰). تا بدانجا که همه نظامات اجتماعی زندگی انسان در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، ارتباطی، فناوری، زیست‌محیطی و حقوقی متحول شده و در پرتو آن آسیب‌های جدی متوجه انسان مدرن شده است؛ آسیب‌هایی که از فقدان شناخت و مهارت کاربران، سوءاستفاده از امکانات، نفوذ هکرها و زمینه‌های گسترده ارتباطی و همچنین مدیریت هوشمند آن به منظور خلق ارزش‌ها و هنجارهای غیربومی نشأت می‌گیرد. از جمله مهم‌ترین این آسیب‌ها، ورود به حریم خصوصی و افشای اسرار کاربران است، زیرا گستردگی فضای مجازی و امکان حضور فعال تمامی اشخاص در فرایند تولید و توزیع محتوا فرصتی برای بزهکاران فراهم آورده است تا وارد حریم خصوصی دیگران شوند و به تهدید یا ایراد خسارت اقدام کنند.

همه این موارد با لحاظ فلسفه قوانین در بازدارندگی یا کاهش بزهکاری‌ها، ضرورت بخش بررسی راهبردهای فقهی - حقوقی پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی ناشی از «افشای سر» است، زیرا اگر نتیجه حتمی کاهش جرائم مدنی و کیفری، کاهش آسیب‌های اجتماعی است، ضروری است تا علاوه بر احصای آسیب‌های ناشی از «افشای سر»، بازدارندگی‌های فقهی - حقوقی مؤثر بر کاهش آنها نیز تبیین شوند و از آنجا که به بیان روایتی، «افشای

سِرّ ممکن است به سقوط اجتماعی منجر گردد^۱ (ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۱: ۳۱۵)، آسیب‌های اجتماعی این حوزه ممکن است موجب فروپاشی نظام اجتماعی شوند، از این رو در این تحقیق تلاش شده است تا راهبردهای مواجهه با «افشای سِر» و آسیب‌های آن در فضای مجازی شناسایی شده، با رویکرد فقهی- حقوقی بررسی شوند و از آنجا که احکام فقهی و ساختارهای حقوقی می‌توانند سدی مستحکم در برابر بروز بحران‌های اجتماعی باشند، تکیه بر راهبردهای فقهی- حقوقی موجود در این حوزه فواید فزون‌تری خواهند داشت. این پژوهش با هدف توصیف و تحلیل آرای فقهی- حقوقی و با استفاده از تکنیک فیش‌برداری در روش کتابخانه‌ای، منابع فقهی- حقوقی را تجزیه و تحلیل کرده است که با توجه به رویکرد درون‌دینی آن از شیوه استنباط فقهی اصولیان امامیه در تحلیل مفهومی- گزاره‌ای استفاده شده است.

۲. مفاهیم محوری

۲.۱. افشای «سِر»: برخی لغت‌شناسان واژه «سِر» را به معنای هر آن چیزی دانسته‌اند که مخفی می‌شود (جوهری، ۱۴۱۰ق، ج ۲: ۶۸۱). به همین سبب اسرار را برخلاف اعلان دانسته‌اند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۴۰۴). مراد از «افشای سِر»، آشکار کردن و پراکنده ساختن راز است (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۶: ۲۹۰). سِر در برخی مواقع به معنای حرفه‌ای آن به کار می‌رود که اصطلاحی تخصصی است و بر چهار شاخص استوار است: داعی بر اخفا وجود داشته باشد، به ضرر مادی یا معنوی کسی باشد که میل به اخفا دارد و سِر متعلق به او تلقی می‌شود، ابرازکننده سِر به موجب قانون و مقررات مکلف به کتمان آن بوده باشد و ابرازکننده سِر به مناسبت اعمال حرفه خود وقوف بر آن سِر یافته باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۶: ۳۵۶).

۲.۲. آسیب‌های اجتماعی: وجود هنجارهای اجتماعی و قاعده‌مندسازی رفتار بشر، در

۱. وَ مِنْ كَلَامِهِ عَ سَمَاءُ بَعْضُ الشَّيْءِ نَثْرَ الدَّرَرِ لِاسْتِثْقَاءِ فُرْقَةِ الْإِنْتِقَادِ عِدَاوَةً فَإِنَّهُ الصَّبْرُ فَضِيحَةٌ إِفْشَاءُ السَّرِّ سَقُوطٌ... (ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۱: ۳۱۵).

سایه حکومت مبتنی بر قانون، استحکام‌بخش حیات اجتماعی است و آن‌گونه که برخی پژوهشگران به درستی اشاره کرده‌اند، نظم اجتماعی محصول هدف مشترک یک گروه یا جامعه برای انسجام و همبستگی است و این نظم در ساختاری که برخوردار از دو نظارت درونی (هنجارهای اجتماعی) و بیرونی (هنجارهای حقوقی) است (جهان‌بین و گرجی، ۱۳۹۸: ۷۷۸)، برقرار می‌شود، بر این اساس آسیب اجتماعی عبارت از هر نوع عمل فردی یا جمعی است که در چارچوب اصول اخلاقی و قواعد جمعی رسمی جامعه کنشگران قرار نمی‌گیرد و در نتیجه با منع قانونی و یا قبح اخلاقی و اجتماعی روبه‌رو می‌شود. به همین دلیل کجروان سعی دارند انحرافات خود را از دید ناظران قانون، اخلاق عمومی و نظم اجتماعی پنهان کنند، زیرا در غیر این صورت با پیگرد قانونی، تکفیر اخلاقی و طرد اجتماعی مواجه می‌شوند (فردوسی و آقاپور، ۱۳۹۱: ۲۹) و از آنجا که هنجار اجتماعی در جوامع گوناگون از سطوح مختلفی برخوردار است، آسیب اجتماعی نیز می‌تواند برحسب اختلاف جوامع متفاوت باشد. پذیرش چنین مبنایی به منزله پذیرش نسبی بودن مفهوم آسیب اجتماعی است.

۳.۲. اخلال در امنیت فردی: اخلال در امنیت فردی از جمله مهم‌ترین آسیب‌های اجتماعی است که شاید بتوان مصادیق ناشی از «افشای سِر» در فضای مجازی را از پربسامدترین آنها دانست. بر این اساس، راهبردهای فقهی - حقوقی پیشگیری و کاهش آسیب مذکور نیز از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار خواهد بود. از این‌رو اندیشمندان همواره بر دو رکن اعتماد و امنیت به‌عنوان ضروریات تحقق توسعه پایدار اقتصادی تأکید کرده‌اند (بیگللو و باقری، ۱۳۹۴: ۱۸۷-۱۸۶). اخلال در امنیت فردی ممکن است با تجاوز به حریم خصوصی افراد محقق شود، امری که تجاوز به آن نزد مکاتب مختلف حقوقی و پیروان ادیان گوناگون، نابخشودنی است (تدین، ۱۳۸۸: ۸۴-۸۳) و جرم‌انگاری آن همواره در نظام حقوقی امری مسلم تلقی شده است (کورین و جعفری، ۱۳۹۰: ۱۶۰-۱۵۷). جرم‌انگاری افشای اسرار حرفه‌ای (ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی - بخش تعزیرات) یا جرم‌انگاری جاسوسی (ماده ۵۰۱ تا ۵۰۳ قانون مجازات اسلامی) در حقوق موضوعه ایران

بیانگر اهمیت ناهنجاری‌های ناشی از «افشای سِر» در نظام حقوقی مبتنی بر شریعت اسلامی است. پلیس جنائی بین‌الملل در یک طبقه‌بندی، برخی جرائم فضای مجازی را از جمله جرائم مرتبط با «افشای سِر» دانسته است، مانند دستیابی غیرمجاز شامل نفوذ غیرمجاز، شنود غیرمجاز یا جرائم مرتبط با سرقت اسرار تجاری یا برخی مصادیق جرائم مرتبط با خرابکاری رایانه‌ای و جعل رایانه‌ای مانند تغییر، محو، متوقف‌سازی و ملاحظه در خطوط ارتباطی که در تمامی این موارد ضمن جرم‌انگاری، به برخی مصادیق خارجی آن نیز اشاره شده است (هاتف، ۱۳۸۸: ۹۷).

اکنون با توجه به احصای برخی ناهنجاری‌های ناشی از «افشای سِر» که موجب احلال در امنیت فردی می‌شوند و با تکیه بر مفهوم لفظی و اصطلاحی امنیت که به‌مثابه فقدان تهدید است، احلال به امنیت فردی عبارت از وضعیت برهم‌زننده حالت مذکور خواهد بود. بر این اساس و با استناد به آرای فقهی، منابع حقوقی، ابلاغیه‌ها و قوانین بالادستی، آیین‌نامه‌های سازمانی، اکنون برخی راهبردهای عملیاتی پیشگیری از آسیب اجتماعی مرتبط با «افشای سِر» احصا شده و ارزیابی خواهند شد.

۳. راهبردهای حقوقی - سیاسی پیشگیری از آسیب

هدف‌گذاری حرکت از وضع موجود به وضع مطلوب در مفهوم علمی راهبرد (احمدوند، ۱۳۸۶: ۶۳-۶۲)، بیانگر راهبردی بودن موارد احصائی چهارگانه مورد بحث در این پژوهش است، چنانکه در خصوص ایجاد و اصلاح ساختار، هم در ابلاغیه تشکیل شورای عالی فضای مجازی و هم در اهداف ابلاغی تشکیل این نهاد بالادستی، رویکرد تغییر شرایط موجود قابل مشاهده است (khamenei.ir, 1390). همچنین مطابق بند ۲ و ۳ ابلاغیه شماره ۹۶/۱۰۱۸۷۵ مورخ ۱۳۹۶/۰۵/۱۱، نگاه شورا به‌نحوی است که دو نهاد وزارتی را در حرکت از نقطه موجود به نقطه مطلوب واداشته، از این‌رو نظارت، کنترل و مدیریت رفتار در فضای مجازی نیز ماهیتی راهبردی دارد، همین رویکرد در خصوص حق امنیت و صیانت از اسرار خصوصی نیز وجود دارد، زیرا از سویی تعریف چنین حقی به اصلاح رفتار و بهبود وضعیت موجود منجر می‌شود و از سوی دیگر بر سند چشم‌انداز ابلاغی که

ایرانی ۱۴۰۴ را بهره‌مند از امنیت اجتماعی و قضایی و برخوردار از کرامت و حقوق انسانی دانسته است (khamenei.ir, 1382) منطبق است.

سهولت ارتکاب جرائم در فضای مجازی و هتک حیثیت و حریم خصوصی افراد در این حوزه (جلالی فراهانی، ۱۳۸۹: ۱۵؛ فضل‌ی، ۱۳۸۹: ۷۲) رویکرد جرم‌انگاری را نیز ماهیتی راهبردی بخشیده است، زیرا رویکرد فوق در صدد است تا ضمن التزام به حقوق شهروندی به تغییر شرایط موجود در راستای دستیابی به نقطه مطلوب عمل کند، به همین دلیل برخی با رویکرد راهبردی به ارائه اصولی در خصوص جرم‌انگاری در فضای مجازی پرداخته‌اند (حاجی‌ده آبادی و سلیمی، ۱۳۹۳: ۷۶-۷۵). تحدید و فیلترینگ نیز اگرچه ماهیت جرم‌انگارانه ندارد، لکن راهبردی است که در صورت رسمیت بخشی آن در نظام حقوقی، عدم پابندی شهروندان عملی مجرمانه به حساب خواهد آمد؛ اما فارغ از تفکیک‌پذیری تحدید و فیلترینگ از جرم‌انگاری، ماهیت راهبردی آن موجب شده است تا برخی پژوهشگران از فیلترینگ به‌عنوان راهبردی تدافعی جریان‌یافته در کشورهای عربی و اروپایی تعبیر کنند (طالب‌پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۸). اکنون با توجه به ماهیت راهبردی موارد چهارگانه ایجاد و اصلاح ساختار، نظارت کنترل و مدیریت رفتار، تعریف حق و صیانت از اسرار خصوص، جرم‌انگاری و تحدید و فیلترینگ به بررسی مبانی قانونی آنها خواهیم پرداخت.

۳.۱. ایجاد و اصلاح ساختار

نخستین مورد از راهبردهای عملیاتی شده جمهوری اسلامی، تأسیس شورای عالی فضای مجازی به‌عنوان نهادی سیاستگذار است. دبیرخانه این نهاد ضمن رصد تحولات فضای مجازی، مکلف به ارائه و تدوین سیاست‌های کلی این حوزه و پیگیری وظایف محوله تا حصول اطمینان از تحقق نتایج شده است. در ضرورت تشکیل این شورا به آثار چشمگیر شبکه جهانی اینترنت در ابعاد زندگی فردی و اجتماعی، لزوم برنامه‌ریزی و هماهنگی به‌منظور صیانت از آسیب‌های ناشی از آن، و بهره‌گیری حداکثری از فرصت‌ها در جهت ارائه خدمات گسترده و مفید به مردم اشاره شده است. از این‌رو شورای مذکور با توجه به

دلایل سه‌گانه مذکور و اهمیت موضوع صیانت در مصوبه شماره ۹۴/۱۰۰۱۵۱/ش مورخ ۱۳۹۴/۰۲/۵ مبنی بر «توسعه فضای مجازی سالم، مفید و ایمن»، تأمین امنیت به‌ویژه امنیت فردی در برابر آسیب‌های مختلف مرتبط با آن را مورد توجه قرار داده و مرکز ملی فناوری مجازی را به انجام تکالیفی در راستای «توسعه فضای مجازی سالم، مفید و ایمن» مکلف کرده است.

طبق بند اول مصوبه شماره ۹۲/۱۰۲۴۶۸/ش مورخ ۱۳۹۲/۱۱/۲۳ شورای عالی فضای مجازی مبنی بر تعریف مرکز ملی فضای مجازی و الزامات حاکم بر تحقق شبکه ملی اطلاعات و بودجه سال ۱۳۹۳، فلسفه اصلی ایجاد شبکه ملی اطلاعات امکان ایجاد شبکه‌های اینترنت، خصوصی و امن داخلی اعلام شده است که این نیز تأییدی بر صحت جایگاه تکلیفی شورای عالی فضای مجازی و توجه آن نهاد به اصل تأمین امنیت فردی به‌عنوان امری راهبردی است، چراکه تعریف سروهای شبکه‌های غیرملی در خارج از ایران از جهت نشت اطلاعات خصوصی کاربران ایرانی می‌تواند موجب آسیب شهروندان در حیات فردی و اجتماعی آنان شده و ایشان را به گزینه‌هایی مناسب برای شبکه‌های جاسوسی بیگانه بدل سازد. همان‌طور که در صورت ارتکاب جرائم مرتبط با افشای اسرار خصوصی و حرفه‌ای به‌سبب غیرقابل دسترسی بودن منابع مذکور، ردیابی لازم توسط مقامات مسئول را غیرممکن یا به‌صورت دیر هنگام و باتأخیر مواجه می‌سازد که در این صورت افشای اسرار به شکل غیرقابل پیشگیرانه‌ای صورت خواهد گرفت. بنابراین با توجه به انطباق عملکردی شورای مذکور با دلایل سه‌گانه سابق‌الذکر که در مصوبات مورد اشاره نیز به‌وضوح قابل مشاهده است، «امنیت فردی» و جلوگیری از اختلال به آن رویکردی راهبردی به ایجاد و اصلاح ساختار حقوقی - سیاسی جمهوری اسلامی در فضای مجازی بخشیده است تا از این طریق مانع «افشای سِر» به‌عنوان یکی از پربسامدترین مصادیق اختلال به امنیت فردی شهروندان باشد.

۳.۲. نظارت، کنترل و مدیریت رفتار

ساختار حقوقی - سیاسی جمهوری اسلامی علاوه‌بر راهبرد ایجاد و اصلاح ساختار، از

طریق راهبرد نظارت، کنترل و مدیریت رفتار، به‌نجوی ملموس‌تر به حفاظت از امنیت فردی شهروندان در برابر آسیب‌های ناشی از «افشای سِر» اقدام کرده است. ابلاغیه شورای عالی فضای مجازی به شماره ۹۶/۱۰۱۸۷۵ مورخ ۱۳۹۶/۵/۱۱ مبنی بر سیاست‌ها و اقدامات ساماندهی پیام‌رسان‌های اجتماعی را در این زمینه می‌توان در نظر گرفت. بند «د» ماده ۱ این ابلاغیه سیاست اعتمادسازی و صیانت از حقوق شهروندی، حریم خصوصی، امنیت ملی و عمومی را از جمله سیاست‌های کلی مطرح در این سند برشمرده است. اگرچه بند ۱ ماده ۲ از جمله اقدامات لازم در خصوص پیام‌رسان‌های اجتماعی را تهیه و تدوین شرایط و ضوابط اعطای مجوز فعالیت اعلام کرده است که در راستای سیاست کنترل و نظارت قابل تفسیر و تعبیر است؛ اما بند ۳ این ماده به‌وضوح بر سیاست نظارت و کنترل تصریح کرده حتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را مکلف به انجام اقداماتی در این خصوص کرده است که از جمله آنها نظارت بر انتشار محتوا و تبلیغات و صیانت از داده در پیام‌رسان‌های اجتماعی است.

کاربرد واژه صیانت به‌روشنی گواه توجه این ابلاغیه به موضوع افشای اسرار در فضای مجازی است. البته مصوبه مذکور با لحاظ حقوق شهروندی و احترام به حریم خصوصی شهروندان در بند ۹ ماده ۲ (بخش اقدامات) هرگونه کنترل ارتباطات کاربران در شبکه‌های اجتماعی را جز به موارد مصرح در قوانین مربوط و مصوبات شورای عالی امنیت ملی توسط هر شخص حقیقی و حقوقی ممنوع دانسته است و در راستای مدیریت رفتار کاربران در بند ۱۲ همین ماده استفاده نهادها و مؤسسات دولتی و عمومی غیردولتی از پیام‌رسان‌های اجتماعی خارجی برای مکاتبات اداری و خدمات اداری را ممنوع دانسته است.

برآورد کلی از مجموع قوانین و اسناد بالادستی بیانگر تعریف حق امنیت در صیانت از اسرار خصوصی در این راستاست. مطابق بند ۶ فرمان هشت‌ماده‌ای رهبر فقید انقلاب اسلامی و اصل ۲۵ قانون اساسی، قرار دادن شنود و تجسس در اسرار مردم برای کشف جرم مگر در صورت اضطرار و بنا بر ادله معتبر شرعی و قانونی و صرفاً با اجازه دادستان ممنوع است. همچنین در راستای رسمیت بخشیدن به حق صیانت از اسرار اشخاص در

جمهوری اسلامی، سند راهبردی امنیت فضای تولید و تبادل اطلاعات کشور در سال ۱۳۸۷ به تصویب هیأت وزیران دولت جمهوری اسلامی رسید. مطابق ماده ۴ این سند و در بخش اهداف در بندهای ۳ و ۵ صیانت از منافع، اسرار و اقتدار ملی در فتا و حفظ سرمایه‌های مادی و معنوی، اسرار کسب‌وکار و مالکیت خصوصی در فتا به‌عنوان اهداف اساسی سند مذکور اعلام شده است.

تحلیل این موارد نشان می‌دهد که قانونگذار از طریق تضمین مدنی و کیفری حقوق به حمایت از حریم خصوصی شهروندان اقدام کرده و هرگونه افشای اطلاعات موجب ضرر را موجب مسئولیت مدنی افشا کننده دانسته است (ر.ک: جعفری و رهبرپور، ۱۳۹۶؛ مقدادی و دلاوری، ۱۳۹۳).

۳.۳. جرم‌انگاری

راهبرد چهارم در راستای پیشگیری و کاهش آسیب‌های فضای مجازی مرتبط با جرائم افشای سِر، رویکرد جرم‌انگاری نسبت به مصادیق حاد ناهنجاری‌های مرتبط با این حوزه است. قانونگذار در این راهبرد با تکیه بر نگاه بازدارندگی قوانین کیفری برخی وجوه «افشای سِر» را که آسیب‌های شدیدی را متوجه جامعه ساخته و آثار عمیقی در روابط اجتماعی یا موقعیت اجتماعی افراد به‌جای می‌گذارند، تلقی مجرمانه کرده و نسبت به آنها وضع مجازات کرده است. بر این اساس، مرتکبان مصادیق آن مشمول مجازات مصرح در قانون خواهند شد. از جمله این قوانین که به‌صورت اختصاصی در مورد فضای مجازی است، قانون جرائم رایانه‌ای مصوب مجلس شورای اسلامی است. مطابق ماده ۱۷ این قانون «هر کس به‌وسیله سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی صوت یا تصویر یا فیلم خصوصی یا خانوادگی یا اسرار دیگری را بدون رضایت او جز در موارد قانونی منتشر کند یا در دسترس دیگران قرار دهد، به‌نحوی که منجر به ضرر یا عرفاً موجب هتک حیثیت او شود، به حبس از نودویک روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا چهل میلیون (۴۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد». هرچند بنابر ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات هرگونه افشای اسرار حرفه‌ای به‌صورت عام

مشمول مجازات قرار گرفته و افشاکننده آن به سه ماه و یک روز تا یک سال حبس یا به یک میلیون و پانصد هزار تا شش میلیون ریال جزای نقدی محکوم می‌شوند، از این رو چه به بیان خاص در جرائم رایانه‌ای و چه به بیان عام در قانون تعزیرات «افشای سِر» بدان سبب که مصداق اضرار به غیر است جرم‌انگاری شده و مرتکبان به آن مشمول مجازات قرار گرفته‌اند.

۳.۴. تحدید و فیلترینگ

مسدودسازی زمینه‌های ناهنجاری از جمله سیاست‌هایی است که با رعایت ضوابط عرفی و عقلی و اعمال مصالح عمومی در کشورهای مختلف عملیاتی شده است. تصویب قوانین سوپا و پیپا در ایالات متحده و نیز سورم یک و دو در جمهوری فدراسیون روسیه از جمله نمونه‌های آن به‌شمار می‌رود، از این رو با توجه به رویکردهای این‌گونه برخی پژوهشگران حوزه سایبر با اشاره به ماهیت سه‌گانه راهبرد فیلترینگ، حوزه امنیتی و حفاظت از اسرار و اطلاعات فردی- ملی را از جمله زمینه‌های عملیاتی راهبرد فیلترینگ دانسته‌اند (بصیریان جهرمی، ۱۳۹۷: ۲۱-۱۸).

جمهوری اسلامی با توجه به چنین مبنایی در سال ۱۳۹۳ سیاست فیلترینگ هوشمند را پیگیری کرد و در شورای عالی فضای مجازی نسبت به اعمال و تصویب آن بحث و بررسی صورت گرفت، هرچند پیش از آن در تعیین مصادیق محتوای مجرمانه مطابق مواد ۳، ۲۱ و ۳۸ قانون جرائم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ مجلس شورای اسلامی نسبت به مسدودسازی تارنماهای متخلف در زمینه داده‌های سری، قانون مناسب وضع شده بود.

بر این اساس و آن‌گونه که در ماده ۳۸ منشور حقوق شهروندی بدان تصریح شده است، می‌توان سیاست تحدید و فیلترینگ را از جمله راهبردهای عملیاتی شده در ساختار حقوقی جمهوری اسلامی دانست که ماهیتی چندمنظوره دارد و نه تنها به جلوگیری از اشاعه فحشا در آن توجه شده است، بلکه با رویکرد سخت در راستای صیانت از حریم خصوصی شهروندان نیز عمل‌گرایانه برخورد کرده است، زیرا محاکم حقوقی و کیفری مطابق این راهبرد ضمن احراز مسئولیت‌های کیفری و حقوقی حکم به انسداد برخی تارناها و سامانه‌ها در فضای

مجازی داده‌اند، چراکه مطابق تبصره ۲ ماده ۲۱ قانون جرائم رایانه‌ای که می‌گوید: «پالایش (فیلتر) محتوای مجرمانه موضوع شکایت خصوصی با دستور مقام قضایی رسیدگی کننده به پرونده انجام خواهد گرفت»، مقام قضایی مکلف به مسدودسازی محتوای مجرمانه در فضای مجازی شده است که به مصادیقی از آن اشاره شد. به عبارت دیگر، اقدام به افشای اسرار فردی مانند اسرار خانوادگی و یا اسرار و اطلاعات شغلی و ... در وبسایت‌ها و شبکه‌های اینترنتی از مصادیق بارز تجاوز به حریم خصوصی افراد است و در صورت شکایت خصوصی، چنین مواردی محتوای مجرمانه تلقی شده و امکان حکم قضایی بر پالایش و فیلتر را مهیا می‌سازد. اهمیت تشدید استفاده از ابزار پیشگیرانه پالایش سایت‌ها و شبکه‌هایی که مبادرت به افشای اسرار خصوص افراد می‌کنند، با توجه به گستردگی توزیع اطلاعات و فراوانی دسترسی افراد به آنها در بستر ابزارهای ارتباطی نوین به منظور پاسداشت حریم خصوصی افراد مضاعف خواهد بود. بر این اساس، ورود دولت‌ها در عرصه پالایش و فیلتر براساس تحلیل و بررسی امور کاربران اینترنتی که در مواجهه نخست، نوعی تجاوز به حریم خصوصی افراد محسوب می‌شود، با دلایل و مصالح عام‌تری نظیر حفظ امنیت عمومی، پیشگیری از وقوع جرم و ... توجیه می‌یابد.

۴. تبیین و تحلیل فقهی - حقوقی

شالوده دینی نظام جمهوری اسلامی و تکیه بنیان‌های حقوق موضوعه ایران بر فقه امامیه، مقتضای بررسی و نقد راهبردهای چهارگانه پیش‌گفته از زاویه مبانی حقوقی و آرای فقهی است. از این رو تحلیل فقهی راهبردهای مذکور ضرورتی اجتناب‌ناپذیر به نظر می‌رسد.

۴.۱. ایجاد و اصلاح ساختار

ایجاد و اصلاح ساختار در پرتو نظامات اجتماعی و به منظور تدبیر و سیاست امور جامعه امری بدیهی است که با توجه به گستره نیازهای انسان، تنوع آنها و امکان تعارض یا تزامم منافع اجتماعی ابنای بشر، الزام به ایجاد ساختارهای اجتماعی الزامی عقلایی خواهد بود؛ از این رو بر مبنای قیاس آموزه‌های اسلامی با تجارب تمدن بشری در طول تاریخ و همچنین آموزه‌های سایر ادیان، به جرات می‌توان ادعا کرد مکتب اسلام مکتبی است که

بنیان خود را بر اجتماع نهاده و همه شئون اجتماعی بشر را مورد عنایت قرار داده است (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۴: ۹۴). به همین سبب، همواره فقه حکومتی یا فقه نظام دغدغه فقیهان اسلامی بوده است تا بدانجا که برخی فقیهان معاصر در پاسخ به مسائل نوپدید جامعه، معتقدند مسائلی مانند نگاهبانی از مرزها و یا حفظ نظم اجتماعی، صرفاً مربوط به تکالیف و وظایف شخصی افراد نبوده، بلکه از مسائل عامی است که نظام اجتماعی متوقف بر آنهاست؛ بدین‌رو چنین اموری خارج از حیطه فردی مکلفان بوده و از وظایف قیم جامعه است (بروجردی، ۱۴۱۶ق: ۷۳).

پرواضح است که اداره جامعه که از وظایف قیم جامعه محسوب می‌شود، بدون ایجاد ساختار اجتماعی و نظامات اداره جامعه میسر نخواهد بود. بنابراین حکومت اسلامی بر اساس فلسفه وجودی خود، در آیات و روایات مکلف به تسهیل امور شهروندی و اجرایی کردن ملزومات اوامر الهی در جامعه شده است (منتظری، ۱۴۰۹ق، ج ۱: ۹۰-۹۲). فارغ از اختلاف مبنایی موجود در آرای فقهای امامیه، با اتکا به مبنای مشروعیت حکومت اسلامی در عصر غیبت و بنابر ادله ضرورت بخش آن، راهبرد ایجاد و اصلاح سازمانی، در پیشگیری و کاهش آسیب‌های ناشی از «افشای سیر» تکلیفی الزامی است که از طرف شارع مقدس بر ذمه حاکم اسلامی نهاده شده است؛ ازاین‌رو حاکم اسلامی موظف به اتخاذ سیاستی است تا براساس آن جامعه به سوی مصالح موردنظر هدایت شده و از هر چیزی که موجب فساد آن می‌شود بازداشته شود (سبحانی، ۱۳۸۵: ۶۵). بنابراین از آنجا که «افشای سیر» به برخی ناهنجاری‌ها و آسیب‌های حاد اجتماعی منجر می‌شود، بر حاکم اسلامی است تا با اصلاح ساختار موجود یا تأسیس ساختارهایی جدید به اتخاذ سیاست مناسبی در این خصوص اقدام کند و مانع از بروز ناهنجاری در جامعه دینی شود. در حقیقت، به هنگامه سخن از حکمرانی به‌منظور اداره امور اجتماعی مسلمانان، لازم است تا ساختارهای متناسب برای عینیت‌بخشی به گزاره‌های دینی از جمله ضرورت حفظ اسرار و جلوگیری از افشای سر تعبیه شود؛ در غیر این صورت، این گزاره‌ها صرفاً به گزاره‌های اخلاقی تقلیل پیدا خواهند کرد و اثرگذاری آنها منوط به رعایت‌های فردی و نه اجتماعی خواهد بود.

۴.۲. کنترل، نظارت و مدیریت رفتار

راهبرد دوم از مجموع راهبردهای حقوقی مورد اشاره، کنترل، نظارت و مدیریت رفتار از سوی دولت اسلامی است. اعمال این سیاست نسبت به تمامی شهروندان به نحو مطلق با برخی قواعد و مبانی همچون قواعد ناظر بر حقوق و آزادی‌هایی که شهروندان در جامعه اسلامی به عنوان حقوق اولیه از آنها برخوردارند (حسینی تهرانی، ۱۴۲۱ق، ج ۴: ۲۳۰-۲۲۸)، متعارض می‌نماید، به‌ویژه آنکه سیاست فوق به‌منزله سرکشی دولت به امور خصوصی شهروندان به‌شمار آید که این نه تنها با ابتدایی‌ترین مبانی نظری حقوق شهروندی در تنافی است (حیدرقلی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۰-۲۹)، بلکه با اصل عدم تجسس در امور دیگران (حجرات / ۱۲) نیز در تعارض است، ازاین‌رو فقها، با استناد به دو اصل حرمت تجسس و تحسس، رأی به حرمت جست‌وجوی از حقیقت حال افراد داده و ظاهر پذیرش این مبنا در کنار حمل عمل مسلمان بر وجه صحیح، احترام حریم خصوصی را مستحکم کرده‌اند و مانع از هتک آن با بهانه‌های واهی اصحاب قدرت و رسانه شده‌اند.

بنابراین توجه به اینکه از سویی اصل ضرورت کنترل، نظارت و مدیریت رفتار به‌عنوان نقش هدایت‌گری حکومت در اسلام اصلی انکارناپذیر است (منتظری، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۷۴-۷۰) و از سوی دیگر براساس حق امنیت و حفظ اسرار خصوصی (جعفری و عابدینی، ۱۳۹۰: ۳۲-۱۹۲) حکم به حرمت تجسس و تحسس در امور دیگران، حکمی مسلم در آرای فقهی در نظر گرفته شده است (شیرازی، ۱۴۲۸ق، ج ۳: ۱۹۵-۱۹۳). ارائه تفصیل و تفکیک در این خصوص اجتناب‌ناپذیر به نظر می‌رسد.

تفصیل ادعایی مذکور بنابر لزوم اشراف اطلاعاتی دولت و حفاظت جامعه تحت حاکمیت از خطرها و توطئه دشمنان که ضرورت آن به ادله روایی (شریف رضی، ۱۳۷۹، نامه ۱۱؛ هاشمی خوئی، ۱۴۰۰ق، ج ۱۸: ۶۰) و کاربرد وسیع لفظ عیون و طلیع در مبانی روایی امامیه (ر.ک: ذاکری خمی، ۱۳۹۶) و به حکم عقل و تجربه بشری (آقابخشی و افشاری راد، ۱۳۷۹: ۴۴۱) و نیز مبانی قانونی (چراغی، ۱۳۹۸: ۴۷۳-۴۷۱) و فقهی (خرازی،

۱۳۸۰: ۱۰۴-۱۰۱) ثابت است، با تفکیک حوزه عمل شهروند عادی از حوزه عمل کارگزار حکومتی و تفکیک حوزه فردی از حوزه اجتماعی محقق می‌شود تا از این طریق ضمن سازگاری با مصالح عمومی، با مبانی شرع مقدس نیز منطبق شود.

چنانچه امری به حوزه عمومی جامعه مرتبط باشد، کنترل، نظارت و مدیریت عملکردی آن به سبب بروز و ظهور اجتماعی نه تنها جایز بلکه به اقتضای ادله و جوب امر به معروف و نهی از منکر (زنجان، ۱۴۲۱ق، ج ۱: ۲۳۰-۲۲۹) و ادله و جوب دفع فتنه از جامعه اسلامی (خرازی، ۱۳۸۰: ۱۰۸-۱۰۷) اجتناب‌ناپذیر است، این در حالی است که اعمال راهبرد مذکور در حوزه فردی که فاقد هرگونه تداخل به حریم اجتماعی است با ادله حرمت تجسس و تحسس و اصل حرمت حریم خصوصی (شیرازی، ۱۴۲۸ق، ج ۳: ۱۹۵-۱۹۳) در تعارض بوده و ممنوع است و از آنجا که ادله مجوز دخالت حاکمیت جز در موارد ضروری قاصر از تخصیص آن است، بنابراین جمع میان دو دلیل صرفاً بنابر تفصیل مذکور میسر خواهد بود.

اهمیت این مطلب با توجه به ماهیت دینی نظام جمهوری اسلامی بدان سیاست که طبق فرمان هشت ماده‌ای رهبر کبیر انقلاب (ره) احترام به حریم خصوصی شهروندان و ممنوعیت تفتیش اطلاعات ایشان از جایگاه فقهی - حقوقی برخوردار شده است تا جایی که نه تنها بر اساس عموم ادله و جوب تدارک ضرر و جبران حقوق و منافع مالی تلف شده (هوشمند فیروزآبادی، ۱۳۹۸: ۳۲۶-۳۲۵) مانند قواعد فقهی اتلاف؛ ضمان ید و لاضرر (طاهری، ۱۴۱۸ق، ج ۲: ۲۲۷) در جهت مسئولیت مدنی نسبت به ضررهای ناشی از افشای سر اشاره کرده، بلکه بر اساس تکلیف حاکمیت بر تأمین اقتضائات محیطی این امور (مرادخانی و اسفندیاری، ۱۳۸۸: ۶۰-۵۶) به مسئولیت مدنی واردکننده ضرر به واسطه «افشای سِر» (ر.ک: جعفری و رهبرپور، ۱۳۹۶: حسین‌پور و زارع، ۱۳۹۸: ۱۲۳-۱۲۲) در نظام حقوق موضوعه ایران نیز استشهاد کرد.

بر این اساس حاکم اسلامی همان‌طور که برای کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از «افشای سِر» موظف به کنترل، نظارت و مدیریت رفتار حرفه‌ای شهروندان در حیطه

عمومی جامعه است، از هرگونه سرکشی بی‌جهت و فاقد ضرورت معتبر شرعی در حریم خصوصی شهروندان بازداشته شده است، با وجود این در صورت اشتراک مصداق و تراحم، میان حریم خصوصی و امنیت و صلاح عمومی جامعه اسلامی، حکومت براساس مرجحات باب تراحم و قاعده تقدیم اهم بر مهم (خویی، ۱۴۲۲ق، ج ۳: ۷۶) و نیز از باب تقدم مصالح عمومی بر مصالح فردی ضروری است که حاکم اسلامی، مجاز به تجسس و تجسس از اسرار خصوصی شهروندان جامعه دانسته شود.

۳.۴. جرم‌انگاری

عملیاتی کردن راهبردهای سیاستی، ساختاری و کنترلی که ماهیتی نرم در پیشگیری از ناهنجاری‌های مرتبط با فضای مجازی دارند، کفایت از جامعیت راهبردهای مورد نیاز در حیات اجتماعی بشر نمی‌کنند؛ از این رو به اقتضای ضرورت ضمانت اجرایی احکام و قوانین (قربان‌نیا، ۱۳۷۷: ۳۲۹-۳۲۵) و همچنین بنابر سیاست بازدارندگی در مجازات‌ها (منتظری، ۱۴۲۹ق: ۱۱۰-۱۰۹؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۵ق: ۱۷۷ و ۱۳۳)، ساختار حقوقی جمهوری اسلامی همچون هر نظام حقوقی دیگری از راهبرد جرم‌انگاری برای پیشگیری از ناهنجاری‌های ناشی از «افشای سِر» بهره برده است که مواردی از آن در توضیح راهبرد جرم‌انگاری بیان شد. بنابراین، چنانچه اعمال سیاست‌های ارشادی کفایت نکند، بنابر الزام حکومت اسلامی به رفع و دفع ضرر از جامعه تحت حاکمیتش (منتظری، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۶۸-۶۷) برخی صور ایراد ضرر مشمول مسئولیت‌های کیفری خواهد بود.

همان‌طور که در بخش نخست بیان شد، راهبرد جرم‌انگاری بر دو بعد دلالت‌های تثوریک و دلالت‌های موردی قانون استوار است. به این بیان که حقوق موضوعه جمهوری اسلامی ایران از یک سو با وضع قانون جرائم رایانه‌ای و ماده ۶۴۸ قانون مجازات به موضوع افشای اسرار حرفه‌ای، ورود تخصصی کرده است و از سوی دیگر با تکیه بر مبانی نظری که آنها را در قوانین کیفری خود مبنای جرم‌انگاری قرار داده، زمینه‌های جرم‌انگاری در خصوص «افشای سِر» را پذیرفته است تا بر این اساس مانع از ناهنجاری‌های حقوقی حاد در این حوزه شود. آنچه در این زمینه قابل تأمل و توجه است، تکیه بیان خاص قانون

بر مبانی نظری جرم‌انگاری همچون حرمت ظلم به خود و دیگران (شیخ مفید، ۱۴۱۴ق: ۱۴۳؛ سیفی مازندرانی، ۱۴۱۵ق: ۱۷۷)، حرمت ایراد ضرر (شیرازی، ۱۴۱۹ق، ج ۱: ۳۴)، حرمت تعدی به حقوق غیر (حمدشراوه، ۱۳۹۵ق: ۸۸)، وجوب حفظ نظام و منع از اختلال آن (لاری، ۱۴۱۸ق، ج ۲: ۱۴۹) است که ابتدای آنها بر ادله اجتهادی در جای خود به اثبات رسیده است، از این رو این سخن صحیح است که گفته شود راهبرد جرم‌انگاری چه با تأکید بیان خاص و چه با تکیه آن بر روح و مبانی پذیرفته‌شده قانون، به هر صورت ماهیتی منطبق بر فقه و ادله استنباطی آن دارد.

۴.۴. تحدید و فیلترینگ

راهبرد بعدی در راستای پیشگیری از آسیب‌های ناشی از فضای مجازی، راهبرد تحدید و فیلترینگ است. براساس این راهبرد و با صدور رأی دادگاه مربوطه تارنماهای متخلف مسدود می‌شوند. برخی پژوهشگران با استناد به ادله حرمت حفظ کتب ضلال، ادله وجوب امر به معروف و نهی از منکر، قاعده نفی سبیل و قاعده حفظ مصلحت، حکم به مشروعیت و بلکه تکلیف دولت اسلامی نسبت به مسدودسازی تارنماهای متخلف داده‌اند (حسین‌نژاد و منیری حمزه کلایی، ۱۳۹۶). با وجود این از آنجا که منشأ آسیب‌های مورد بحث «افشای سِر» است، تنها برخی ادله مذکور همچون قاعده نفی سبیل و قاعده حفظ مصلحت بر موضوع مذکور قابل انطباق است، زیرا ممکن است برخی مصادیق «افشای سِر» منجر به سلطه غیرمسلمانی بر مسلمانی گردد. برای مثال اسرار حرفه‌ای و تجاری مسلمانی که در رقابت با تاجر غیر مسلمانی است می‌تواند به از دست رفتن بازار هدف تاجر مسلمان یا وابستگی تجاری او به غیر مسلمانی منجر شود که نمونه‌های آن در فضای تحریم اقتصادی به‌ویژه در حوزه کالاهای انحصاری قابل احصاست و در این زمینه راهبرد فیلترینگ هوشمند سامانه‌های ارتباطی تا حدودی از دسترسی به اطلاعات کاربران جلوگیری نموده و مانع از باج‌گیری اطلاعاتی و تحقق رویه‌های ناصواب خواهد شد، با وجود این شاید بتوان مهم‌ترین مبنای فقهی تجویز سیاست مسدودسازی در خصوص مصادر آسیب‌های این‌چنینی را بنابر ادله وجوب قلع ماده فساد دانست و همان‌طور که برخی فقهای امامیه با

طرح قاعده عمومی وجوب قلع ماده فساد (سبزواری، ۱۳۱۴ق، ج ۱۵: ۱۸۸؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۱: ۲۸۰) ریشه‌کن کردن اساس و ریشه فساد را به‌عنوان راهبردی اساسی در مباحث فقهی خود پذیرفته‌اند (اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ج ۷: ۵۲۰-۵۱۹)، چنانچه دفع آسیب‌های اجتماعی ناشی از «افشای سِر» جز به ریشه‌کن کردن منبع تولید آن (مسدودسازی مصادر مجازی «افشای سِر») میسر نباشد، بنابر سخن حکیمانه «آخر الدواء الکی» (هاشمی خوئی، ۱۴۰۰ق، ج ۱۰: ۹۹) مسدودسازی می‌تواند چاره‌ای از روی ناچاری در نظر گرفته شده و اعمال گردد، هرچند در این میان دقت نظر لازم جهت حفظ و احترام به حقوق شهروندان نباید مورد غفلت واقع شود و مسدودسازی نباید موجب ضرری فاحش نسبت به شهروندان شود که این امر با وجود درهم‌تنیدگی ارتباطات نظام جهانی و وجود منافع فزون‌تر برقراری ارتباطات و دسترسی به اطلاعات روز، راهبردی ناکارآمد به‌نظر می‌رسد.

۵. نتیجه

«افشای سِر» و نقض حریم خصوصی از جمله آسیب‌های اجتماعی است که به‌واسطه گستردگی و تنوع الگوهای ارتباطی انسان در عصر حاضر توسعه پیدا کرده است. راهبردهای گوناگونی برای کنترل این آسیب اجتماعی توسط دولت‌ها و سیاستگذاران اتخاذ شده است. یافته‌های تحقیق حکایت از وجود چهار راهبرد اصلی دارد که توسط نهادهای رسمی کشور در نظر گرفته شده است: ایجاد و اصلاح ساختار، کنترل، نظارت و مدیریت رفتار؛ جرم‌انگاری و در نهایت تحدید و فیلترینگ. برخی از این راهبردها همراستا با مبانی فقهی‌اند و برخی دیگر نیاز به بازنگری و همراستاسازی با مبانی فقهی دارند.

راهبرد ایجاد و اصلاح ساختار، در مواجهه با «افشای سِر» تکلیفی الزامی است که از طرف شارع مقدس بر ذمه حاکم اسلامی نهاده شده است. از این رو اتخاذ این راهبرد برای کاهش آسیب اجتماعی ناشی از «افشای سِر» همراستا با مبانی فقهی است. در خصوص راهبرد دوم، یعنی کنترل، نظارت و مدیریت رفتار از سوی دولت اسلامی باید قائل به تفصیل بود، زیرا اعمال این سیاست نسبت به تمامی شهروندان و به‌صورت علی‌الاطلاق با برخی قواعد و مبانی احکام فقهی مطابقت چندانی ندارد و چنانچه این سیاست به‌منزله

سرکشی دولت به امور خصوصی شهروندان باشد، علاوه بر تنافی با مبانی نظری حقوق شهروندی، با اصل حرمت تجسس و تحسس در امور دیگران به عنوان دو حکم شرعی در تعارض است و این بیانگر لزوم نگاهی تفصیلی در اتخاذ این راهبرد نسبت به جامعه تحت حاکمیت اسلامی است. راهبرد جرم‌انگاری منطبق بر ادله فقهی همچون حرمت ظلم به خود و دیگران، حرمت ایراد ضرر، حرمت تعدی به حقوق غیر، وجوب حفظ نظام و منع از اختلال آن است و بر این اساس چه با تأکید بیان خاص و چه با تکیه آن بر روح و مبانی پذیرفته شده قانون، ماهیتی منطبق بر فقه و ادله استنباطی آن دارد. تحدید و فیلترینگ به عنوان چهارمین راهبرد نیز مبتنی بر ادله فقهی همچون قاعده نفی سبیل و قاعده حفظ مصلحت است؛ اما شاید بتوان مهم‌ترین مبنای فقهی تجویز سیاست مسدودسازی در خصوص مصادر آسیب‌های این‌چنینی را بنابر ادله وجوب قلع ماده فساد دانست.

کتابنامه

قرآن

نهج البلاغه

۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۸۱). *تحف العقول*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲. احمدوند، علیمحمد (فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۶). «درباره راهبرد مقدمه ای بر تدوین طرح راهبردی در ناجا»، *توسعه انسانی پلیس*، ش ۱۰، ص ۷۸-۵۹.
۳. اردبیلی، احمد بن محمد (۱۴۰۳ق). *مجمع الفائده و البرهان فی شرح ارشاد الازدهان*، قم: دفتر انتشارات اسلامی
۴. آقابخشی، علی اکبر؛ افشاری راد، مینو (۱۳۷۹). *فرهنگ علوم سیاسی*، تهران: نشر چاپار.
۵. بروجردی، سید حسین (۱۴۱۶ق). *البدر الزاهر فی صلاة الجمعة و المسافر*، قم: دفتر حضرت آیت الله بروجردی.
۶. بصیریان جهرمی، حسین (۱۳۹۷). «سیاست‌های محدودسازی اینترنت و رسانه‌های اجتماعی با تأکید بر رویکردهای فیلترینگ و جایگزین سازی در کشورهای مختلف جهان»، *فصلنامه مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید*، ش ۱۷، ص ۵۴-۵.
۷. بیگدلو، مهدی؛ باقری، عبدالرضا (۱۳۹۴). «نقش اعتماد و امنیت عمومی در توسعه پایدار اقتصادی جمهوری اسلامی ایران»، *پروژه‌نامه نظم و امنیت انتظامی*، ش ۲۹، ص ۱۹۲-۱۵۷.
۸. تدین، عباس (۱۳۸۸). «احترام به حریم خصوصی اشخاص در مقام تحصیل دلیل در آیین دادرسی کیفری ایران، فرانسه و رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر»، *دوفصلنامه حقوق تطبیقی*، ش ۷۳، ص ۱۰۴-۸۳.
۹. جعفری، علی؛ رهبری پور، محمدرضا (۱۳۹۶). «مسئولیت مدنی نقض حریم خصوصی داده‌ها در فقه امامیه و حقوق موضوعه»، *فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی*، دوره ۵، ش ۱۸، ص ۷۴-۴۳.

۱۰. جعفری، علی؛ عابدینی، عظیم (۱۳۹۰). «مبانی روایی حمایت از حریم خصوصی»، *دوفصلنامه فقه و حقوق ارتباطات*، ش ۱، ص ۲۷-۴۹.
۱۱. جعفری‌لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۶). *ترمینولوژی حقوق*، تهران: گنج دانش.
۱۲. جلالی فراهانی، امیرحسین (۱۳۸۹). *کنوانسیون جرائم سایبری و پروتکل‌های الحاقی آن* (نسخه اول)، تهران: خرسندی.
۱۳. جهان‌بین، سید عبادالله؛ گرجی، علی‌اکبر (۱۳۹۸). «چیستی هنجار در ساحت نظم اجتماعی و نظم حقوقی»، *فصلنامه مطالعات حقوق عمومی*، دوره ۴۹، ش ۳، ص ۸۰۰-۷۷۷.
۱۴. جوهری، اسماعیل‌بن‌حماد (۱۴۱۰ق). *تاج اللغة و صحاح العربية*، بیروت: دارالعلم.
۱۵. چراغی، احمد (۱۳۹۸). *الگوی راهبردی مطلوب اشراف اطلاعاتی*، *فصلنامه علمی امنیت ملی*، دوره ۹، ش ۳۴، ص ۴۹۲-۴۵۷.
۱۶. حاجی ده‌آبادی، احمد؛ سلیمی، احسان (۱۳۹۳). «اصول جرم‌نگاری در فضای سایبر (با رویکردی انتقادی به قانون جرائم رایانه‌ای)»، *مجلس و راهبرد*، ۸۰، ص ۸۸-۶۱.
۱۷. حسین‌پور، محمدرضا؛ زارع، علی (۱۳۹۸). «رویکرد قوانین داخلی و اسناد بین‌المللی به مبنای مسئولیت مدنی ناشی از افشای اسرار تجاری»، *مطالعات حقوقی*، دوره ۱۱، ش چهارم، ص ۱۲۵-۹۳.
۱۸. حسین‌نژاد، سیدمجتبی؛ منیری، حمیدرضا (۱۳۹۶). «تحلیل و بررسی فقهی اجرای فیلترینگ در فضای مجازی»، *فصلنامه حکومت اسلامی*، دوره ۲۲، ش ۸۴، ص ۲۷-۵۶.
۱۹. حسینی‌تهرانی، سیدمحمد (۱۴۲۱ق). *ولایت فقیه در اسلام*، مشهد: انتشارات علامه طباطبایی.
۲۰. حمدشراه، عبدالجبار (۱۳۹۵ق). *احکام الغصب فی الفقه الاسلامی* (نسخه اول)، بیروت-بغداد: مؤسسه الاعلمی - دار التریبه.
۲۱. حیدرقلی‌زاده، جعفر؛ عابدینی، غلامرضا؛ رئیسی، لیلا (۱۳۹۴). «حریم خصوصی و

- الزام به رعایت آن در رویه قضایی دادگاه اروپایی حقوق بشر»، *مطالعات حقوق بشر اسلامی*، ش ۸، ص ۴۱-۲۳.
۲۲. خرازی، سید محسن (۱۳۸۰). حکم فقهی تجسس، «*مجله فقه اهل بیت (ع)*»، ش ۲۶، ص ۱۴۲-۵۲.
۲۳. خمینی، سید روح‌الله (۱۴۲۳ق). *ولایت فقیه (نسخه دوازدهم)*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی قدس سره.
۲۴. خوبی، سید ابوالقاسم (۱۴۲۲ق). *محاضرات فی اصول الفقه (نسخه اول)*، قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخوئی قدس سره.
۲۵. خوئی، حبیب‌الله (۱۴۰۰ق). *منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغه*، تهران: مکتبه الاسلام.
۲۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). *مفردات الفاظ القرآن*، لبنان: دارالعلم.
۲۷. رستمی، ولی؛ بهادری جهرمی، علی (۱۳۸۸). مسئولیت مدنی دولت، «*پژوهشنامه حقوق اسلامی*»، ش ۲۹، ص ۹۶-۶۵.
۲۸. زنجانی، عمید (۱۴۲۱ق). *فقه سیاسی*، تهران: امیرکبیر.
۲۹. سبحانی، جعفر (۱۳۸۵). «سه طلاق در یک مجلس و شهادت بر طلاق»، *نشریه فقه اهل بیت (ع)*، ش ۴۶، ص ۹۲-۲۶.
۳۰. سبزواری، سید عبدالعالی (۱۴۱۳ق). *مذهب الاحکام*، قم: مؤسسه المنار.
۳۱. سیفی، علی‌اکبر (۱۴۱۵ق). *دلیل تحریر الوسیله*، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۳۲. شاه عبدالعظیمی، حسین (۱۳۶۳). *تفسیر اثنی عشری (نسخه ۱)*، تهران: میقات.
۳۳. شاه محمدی، غلامرضا؛ اکباتانی، سمیه (۱۳۹۴). «پیشگیری مبتنی بر فناوری اطلاعات از آسیب‌های مجازی»، *پژوهشنامه نظم و امنیت انتظامی* (۲۹)، ص ۶۴-۲۷.
۳۴. شبیری زنجانی، سید موسی (۱۴۱۹ق). *کتاب نکاح*، قم: مؤسسه رأی پرداز.
۳۵. شجاعی جشوقانی، ریحانه؛ احمدی، سید احمد؛ جزایری رضوان السادات؛ اعتمادی، عدرا (۱۳۹۷). «واکاوی معنایی آسیب‌های برآمده از فضای مجازی در روابط زوجین

- در شهر اصفهان»، دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی، ۷۳، ص ۶۲-۷۸.
۳۶. شریف رضی، محمد بن حسن (۱۳۷۹). *نهج البلاغه*، ترجمه محمد دشتی، قم: مشهور.
۳۷. شمس‌الهی، محسن (۱۳۹۸). «تحلیل حقوقی و اقتصادی مسئولیت مدنی ناشی از نقض الزامات قانونی مربوط به افشای اطلاعات در بازار اوراق بهادار»، *دوفصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی*، ش ۱۵، ص ۱۶۸-۱۴۵.
۳۸. شهبازی‌نیا، مرتضی؛ عشق‌پور، منصور (۱۳۹۹). مسئولیت مدنی ناشی از افشای اسرار تجاری توسط کارگر سابق»، *دوفصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی*، ش ۱۷، ص ۲۶۱-۲۴۱.
۳۹. شیخ‌مفید، محمد (۱۴۱۴ق). *تصحیح الاعتقادات الامامیه*، قم: کنگره شیخ مفید.
۴۰. شیرازی، سید محمدالحسینی (۱۴۲۸ق). *من فقه الزهراء (ع)*، قم: رشید.
۴۱. طالب‌پور، علیرضا؛ شیدایی، منصور؛ خلیل‌زاده سلماسی، مریم؛ عمادی، کینوش (۱۳۹۳). «مرور و دسته‌بندی راهبرد کشورهای جهان در مواجهه با شبکه‌های اجتماعی مجازی»، راهبرد، ۷۳، ص ۷۲-۴۳.
۴۲. طاهری، حبیب‌الله (۱۴۱۸ق). *حقوق مدنی (نسخه دوم)*، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۴۳. طباطبایی، محدحسین (۱۳۹۰ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*، لبنان: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات
۴۴. عسگری، محمدمهدی؛ غفورزاده، حسین (۱۳۸۸). «بررسی مفهوم فقر از منظر قرآن و روایات ائمه اطهار (ع)»، *مطالعات قرآن و حدیث*، ش ۵، ص ۱۲۴-۸۹.
۴۵. علی بن محمد ابوحیان توحیدی (۱۴۲۱ق). *الصدقة والصدیق*، دمشق: دارالفکر.
۴۶. فراهیدی، خلیل (۱۴۱۰ق). *کتاب العین*، قم: هجرت.
۴۷. فردوسی، طیب؛ آقاپور، مهدی (۱۳۹۱)، «آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی دانشجویان دانشگاه‌ها»، *زن در فرهنگ و هنر*، دوره ۴، ش ۳، ص ۴۵-۲۵.
۴۸. فضلی، مهدی (۱۳۸۹). مسئولیت کیفری در فضای سایبر (نسخه اول)، تهران: خرسندی.

۴۹. فهیمی عزیزالله؛ مشهدی، علی (۱۳۹۰). «فقه شیعه و تحول در مبانی مسئولیت مدنی زیست‌محیطی»، نشریه مطالعات حقوق خصوصی، سال چهارم و یکم، ش ۱، ص ۳۲۶-۳۱۳.
۵۰. فیض کاشانی، محمدبن شاه مرتضی (۱۳۷۲). راه روشن، ترجمه سید محمدصادق عارف، مشهد: آستان قدس رضوی بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۵۱. قربان‌نیا، ناصر (۱۳۷۷). «فلسفه مجازات»، نقد و نظر، دوره ۴، ص ۴۴۸-۴۱۷.
۵۲. کاتینگهام، جان؛ ظفری، محمدرضا (۱۳۷۶). فلسفه مجازات، نقد و نظر، ش ۱۲، ص ۱۷۸-۲۰۷.
۵۳. کورین، پرینز (۱۳۹۰). «مالکیت و حریم خصوصی چشم‌انداز اروپا و کالا شدن هویت ما»، فقه و حقوق ارتباطات، ش ۱، ص ۲۰۲-۱۵۳.
۵۴. لاری، سید عبدالحسین (۱۴۱۸ق). التعلیقه علی المکاسب، قم: المعارف الاسلامیه.
۵۵. مرادخانی، فردین؛ اسفندیاری، حسین (۱۳۸۸). مبانی مسئولیت مدنی دولت در پرتو قوانین ایران، گفتمان حقوقی، ش ۱۵ و ۱۶، ص ۷۲-۴۷.
۵۶. مقدادی، محمدمهدی (۱۳۹۳). «تأثیرپذیری خطر در انتفای مسئولیت مدنی ورزشکاران»، حقوق تطبیقی، ش ۱۲۰، ص ۱۵۰-۱۳۳.
۵۷. مقیمی حاجی، ابوالقاسم (۱۳۸۶). «فلسفه مجازات در اسلام»، فقه اهل بیت (ع)، ش ۵۱، ص ۱۴۷-۱۰۶.
۵۸. مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۵ق). تعزیر و گستره آن، قم: مدرسه امام علی (ع).
۵۹. ----- (۱۳۷۷). اخلاق در قرآن (نسخه اول)، قم: مدرسه امام علی (ع).
۶۰. منتظری، حسینعلی (۱۴۰۹ق). مبانی فقهی حکومت اسلامی، ترجمه محمود صلواتی، قم: کیهان.
۶۱. ----- (۱۴۲۷ق). معارف و احکام بانوان (نسخه دوم)، قم: مبارک.
۶۲. ----- (۱۴۲۹ق). حکومت دینی و حقوق انسان (نسخه اول)، قم: ارغوان.

۶۳. ----- (۱۴۲۹ق). مجازات‌های اسلامی و حقوق بشر (نسخه اول)، قم: ارغوان دانش.
۶۴. مؤسسه دانشنامه پلیس (۱۳۹۹). دانشنامه پلیس، بازیابی از گروه‌های مأموریتی مدخل اطلاعات و امنیت <http://police.ir>
۶۵. میرمحمدصادقی، حسین (۱۳۹۲). حقوق جزای اختصاصی؛ جرم علیه اشخاص (نسخه دوازدهم)، تهران: میزان.
۶۶. نائینی، میرزا محمدحسین (۱۴۱۰ق). قاعده الید، الفراغ، التجاوز و الصحة (اجود التقريرات) (نسخه دوم)، قم: کتابفروشی مصطفوی.
۶۷. نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام (نسخه هفتم)، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۶۸. نصیرالدین طوسی، محمد (۱۴۱۳ق). اخلاق ناصری، تهران: علمیه اسلامیة.
۶۹. هاتف، مهدی (۱۳۸۸). «چالش‌ها و چشم‌اندازهای امنیت در فضای مجازی»، دو ماهنامه توسعه انسانی پلیس، ش ۱، ص ۹۳-۱۱۷.
۷۰. هاشمی خوئی، میرزا حبیب‌الله (۱۴۰۰ق). منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغه، چ چهارم، تهران: مکتبه الاسلام.
۷۱. هوشمند فیروزآبادی، حسین (۱۳۹۸). «ارزیابی مبانی فقهی مسئولیت مدنی»، آموزه‌های فقه مدنی، ش ۱۹، ص ۲۹۷-۳۲۸.
72. khamenei.ir.(1390,12,17).Retrieved07,10,1400,fromfarsi.khamenei.ir:https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=19225

Reference

- Quran
- Nahjolbalagheh
- 1. Ahmadvand, Ali Mohammad (2007). "About Strategy Introduction to formulating a strategic plan in Success", *Journal of Human Development Police*, Vol.10, pp.59-78. (in Persian)
- 2. Ali bin Muhammad, Abu Hayan Tawheedi. (2000). *Friendship and friend*,

- Damascus: Dar Al-Fikr. (in Arabic)
3. Aqabakhshi, Ali Akbar., Afshari Rad, Minoos (2001). *Political Science Culture*, Tehran: chapar Publications. (in Persian)
 4. Ardabili, Ahmad ibn Muhammad (1983). *Complex Benefit and Proof In Explanation Irshad Al-Azhan*, Qom: Islamic Ansharat Book. (in Arabic)
 5. Asgari, Mohammad Mahdi., Ghafourzadeh, Hossein (2009). A study of the concept of poverty from the perspective of the Qur'an and the narrations of the Imams. *Quran and Hadith Studies*, 5, pp.89-124. (in Persian)
 6. Basirian Jahromi, Hossein (2019). "Internet and social media restriction policies with a focus on filtering and alternative methods in different countries of the world", *The Quarterly Journal of Satellite and New Media Studies*, Vol.17, pp.5-54. (in Persian)
 7. Bigdillo, Mahdi., Bagheri, Abdulreza (2016). "The Role of Public Trust and Security in the Sustainable Economic Development of the Islamic Republic of Iran", *Law Enforcement and Security Research Report*, Vol.29, pp.157-192. (in Persian)
 8. Boroujerdi, Seyyed Hussein (1995). *The full moon in the Friday prayer and the traveler*, Qom: office Ayatollah Boroujerdi. (in Arabic)
 9. Charaghi, Ahmad (2020). "Optimal strategic model of intelligence aristocracy", *chapters of my knowledge Amenet Melli*, Vol.9, No.34, pp.457-492. (in Persian)
 10. Corinne, Prinz (2012). "Ownership and Privacy The European Vision and the Commodity of Our Identity", *Jurisprudence and Communication Law*, Vol.1, pp.202-153. (in Persian)
 11. Cottingham, Johm., Zafari, Mohammad Reza (1997). "Philosophy of Punishment", *Journal of Review*, Vol.12, pp.178-207. (in Persian)
 12. Fahimi Azizallah., Mashhadi, Ali (2011). "Shiite jurisprudence and change in the basics of environmental civil responsibility", *Journal of Private Law Studies*, Vol.41, No.1, pp.313-326. (in Persian)
 13. Faiz Kashani, Mohammad Ibn Shah Morteza (1994). *Rah-e Roshan*. Translation: Seyed Mohammad Sadegh Aref, Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation. (in Persian)
 14. Farahidi, Khalil Ibn Ahmad (1990). *Kitab Al-Ain*, Qom: Hejrat Publishing. (in Arabic)
 15. Fazli, Mahdi (2010). *Responsibility for punishment in cyberspace (first edition)*. Tehran: Khorsandi Publications. (in Persian)
 16. Ferdowsi, Tayyabeh., Aghapour, Mahdi (2012). "Social and Cultural Injuries of University Students", *Women in Culture and Art*, Vol.4, No. 3, pp.25-45. (in Persian)
 17. Haji Dehabadi, Ahmad., Salimi, Ehsan (2014). "Principles of criminalization in cyberspace (with a critical approach to cybercrime law)", *Parliament and Strategy*, Vol.80, pp.61-88. (in Persian)
 18. Hamad Sharah, Abdul-Jabbar (2017). *Rules of usurpation in Islamic Jurisprudence*, Beirut - Baghdad: Scientific Institute - Educational Center. (in Arabic)

19. Hashemi Khoei, Mirza Habibullah (1980). *The curriculum of ingenuity in explaining Nahj al-Balaghah*, Tehran: Islam Library. (in Arabic)
20. Hatef, Mahdi (2010). "Challenges and Prospects of Cyber Security", *Police Human Bi-Quarterly*, Vol.1, pp.93-117. (in Persian)
21. Heidargholizade, Jaafar,. Abedini, Gholam Reza,. Raeisi, Leila. (2015). "Privacy and Obligation to Observe It in the Judicial Procedure of the European Court of Human Rights", *Islamic Human Rights Studies*, 8, 23-41. (in Persian)
22. Hooshmand Firoozabadi, Hossein (2020). "Assessing the jurisprudential principles of civil liability", *Doctrines of civil jurisprudence*, Vol.19, pp.297-328. (in Persian)
23. Hosseini Tehrani, Seyyed Mohammad(2000). *Velayat-e-Faqih in Islam*, Mashhad: Allameh Tabatabai Publications. (in Persian)
24. Hosseinnejad, Seyyed Mojtaba,. Moniri, Hamidreza (2018). "Jurisprudential analysis and review of the implementation of filtering in cyberspace", *Journal of Islamic Government Quarterly*, Vol.22, No.84, pp.27-56 . (in Persian)
25. Hosseinpour, Mohammad Reza,. Zare, Ali (2020). "Approach to domestic law and international instruments based on civil liability for disclosure of trade secrets", *Journal of Legal Studies*, Vol.11, No. 4, pp.93-125. (in Persian)
26. Ibn Shu`bah Harrani, Hassan Ibn Ali (2003). *Tohhaf Al oghul*, Tehran: Islamic Library .(in Arabic)
27. Jafari, Ali,. Abedini, Azim (2012). "Buildings of Hamyat Khasi Harem Novel", *Dovsalname Fiqh and Rights Relationships*, Vol.1, pp.27-49. (in Persian)
28. Jafari, Ali,. Rahbarpoor, Mohammad Reza (2018). Civil Liability for Data Privacy Violation in Imami Fiqh and Substantive Law. *Private Law Research Quarterly*, Vol.5, No. 18, pp.74-43. (in Persian)
29. Jafari-Langroudi, Mohammad Jaafar (2018). *Terminologi Rights*, Tehran: Ganj Danesh. (in Persian)
30. Jahan-Bin, Seyyed Ebadollah,. Gorji, Ali Akbar (2020). "What is the norm in the field of social order and legal order", *Journal of Public Rights Readings*, Vol.49, No.3, pp.777-800. (in Persian)
31. Jalali Farahani, Amir Hossein (2011). *Canonción Cyber Crimes and the Haqi Ann Protocol (first version)*. Tehran: Khorasandi. (in Persian)
32. Johari, Ismael Ibn Hammad (1990). *The Crown of Language and Sahih Al-Arabiya*, Beirut: Dar Al-Ilm. (in Arabic)
33. khamenei.ir.(2012).Retrieved07,10,1400,fromfarsi.khamenei.ir:https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=19225
34. Kharazi, Seyed Mohsen (2002). "Jurisprudential rule of spying", *Journal of Jurisprudence of Ahl al-Bayt (peace be upon them)*, Vol.26, pp.142-52. (in Persian)
35. Hashemi Khoei, Mirza Habib-Allah (1980). *Minhaj-Al-Baraqah-Fi Sharh-Nahj-Al-Balaghah*, Tehran: Islam Library. (in Arabic)
36. Khoei, Seyyed Abolghasem (2001). *Lectures on the principles of jurisprudence (first edition)*, Qom: Institute for the Revival of the Works of Imam Al-Khoi Quds. (in Arabic)

37. Khomeini, Seyyed. Ruhollah (2002). *Velayat-e-Faqih (twelfth edition)*, Tehran: Imam Khomeini Quds Publishing House. (in Persian)
38. Larry, Seyyed Abdulhossein (1997). *Commentary on Al-Makasib*, Qom: Islamic Knowledge. (in Persian)
39. Makarem Shirazi, Naser (1999). *Ethics in the Quran (first edition)*. Qom: Imam Ali School. (in Persian)
40. Makarem Shirazi, Naser (2004). *Ta'zir and its scope*, Qom: Imam Ali School. (in Persian)
41. Meghdadi, Mohammad Mahdi (2014). "The impact of risk in the elimination of athletes' civil liability", *Comparative Law*, Vol.120, pp.150-133. (in Persian)
42. Mir Mohammad Sadeghi, Hossein (2013). *Exclusive criminal law; Crime against persons (twelfth edition)*. Tehran: Amount. (in Persian)
43. Moghimi Haji, Abulghasem (2007). "Philosophy of Punishment in Islam", *Jurisprudence of Ahl al-Bayt (AS)*, Vol.51, pp.106-147. (in Persian)
44. Montazeri, Hosseinali (1989). *Jurisprudential principles of Islamic government*, Translation: Mahmoud Salavati, Qom: Kayhan Institute. (in Persian)
45. Montazeri, Hosseinali (2006). *Knowledge and rules of women (second edition)*. Qom: Mubarak Publications. (in Persian)
46. Montazeri, Hosseinali (2008). *Islamic Punishments and Human Rights (First Edition)*, Qom: Purple of Knowledge. (in Persian)
47. Montazeri, Hosseinali (2008). *Religious Government and Human Rights (First Edition)*, Qom: Purple of Knowledge. (in Persian)
48. Moradkhani, Fardin, Esfandiari, Hossein (2010). "Fundamentals of Government Civil Liability in the Light of Iranian Law", *Legal Discourse*, Vol.15 and 16, pp.47-72. (in Persian)
49. Naini, Mirza Muhammad Hossein (1990). *The rule of the hand, space, transcendence and health (the best reports) (Dome version)*, Qom: Mostafavi Bookstore. (in Arabic)
50. Najafi, Muhammad Hassan (1984). *Jewels of speech in explaining the laws of Islam (Haftam version)*, Beirut: Arab Heritage Revival House. (in Arabic)
51. Nasir al-Din al-Tusi, Muhammad (1992). *Nasiri ethics*, Tehran: Islamic seminary. (in Persian)
52. Police Encyclopedia Institute (2021). *Police Encyclopedia*, Retrieve information and security entries from mission groups. (in Persian)
53. Qorbannia, Naser (1999). Philosophy of Punishment, *Journal of Review*, Vol.4, pp.417-448. (in Persian)
54. Ragheb-Isfahani, HussainIbn-Mohammed (1992). *Vocabulary-of the Qur'an*, Lebanon: Dar Al-Ilm. (in Arabic)
55. Rostami, vali, Bahadory Jahromi, Ali (2010). "State civil responsibility", *Pajohshnama Hawq Islami*, 2Vol.9, pp.65-96. (in Persian)
56. Sabzwari, Seyyed Abdulali (1992). *Mohhab Al-Ahkam*, Qom: Al-Manar Institution. (in Arabic)
57. Seifi, Ali Akbar (1994). *Al-Wasila Editing Guide*, Qom: Islamic publication book. (in Arabic)

58. Shabir Zanjani, Seyyed Musa (1998). *Book of Marriage*, Qom: Rai Pardaz Institute. (in Persian)
59. Shah Abdul Azimi, Hossein (1985). *Twelver Tafsir (Version 1)*, Tehran: Miqat. (in Persian)
60. Shah Mohammadi, Gholamreza, Ekbatani, Somayyeh (2015). "IT-based prevention of virtual injuries", *Journal of Law Enforcement and Security*, 29, pp.64-27. (in Persian)
61. Shahbazinia, Morteza, Eshghpour, Mansour (2021). "Civil liability resulting from the disclosure of trade secrets by a former worker", *Bi-Quarterly Journal of Economic Law*, Vol.17, pp.261-241. (in Persian)
62. Shams Elahi, Mohsen (2020). "Legal and economic analysis of civil liability for violation of legal requirements related to disclosure of information in the securities market", *Bi-Quarterly Encyclopedia of Economic Law*, Vol.15, pp.168-145. (in Persian)
63. Sheikh Mufid, Muhammad (1993). *Correction of Imami Beliefs*, Qom: Sheikh Mofid Congress. (in Arabic)
64. Shirazi, Seyyed Mohammad Alhosseini (2007). *From the jurisprudence of Al-Zahra peace be upon her*, Qom: Rashid. (in Arabic)
65. Shojaei Jashoughani, Reyhaneh, Ahmadi, SeyyedAhmad, Jazayeri, Rezvanalsadat, Etemadi, ozra (2019). "Semantic analysis of the harms of cyberspace in couples' relationships in Isfahan", *Knowledge and Research in Applied Psychology*, 73, pp.62-78. (in Persian)
66. Sobhani, Jaafar. (2007). "Three divorces in one assembly and testimony on divorce", *Journal of Ahl al-Bayt jurisprudence*, Vol.46, pp.26-92. (in Persian)
67. Tabatabai, Seyyed Mohammad Hussein (1996). *Al-Mizan Fi Tafsir Al-Quran*, Lebanon: Seminary Teachers Association, Al-Alame Foundation for Publications. (in Arabic)
68. Tadayyon, Abbas (2010). "Respect for privacy in education is the reason for the criminal proceedings of Iran and France and the jurisprudence of the European Court of Human Rights", *Semi-annual Journal of Comparative Law*, Vol.73, pp.83-104. (in Persian)
69. Taheri, Habibollah (1997). *Civil Law (Second Edition)*, Qom: Islamic Publications Office. (in Persian)
70. Talebpour, Alireza, Sheidaei, Mansour, Khalilzadeh, Maryam, Emadi, Keynush (2014). "Browse and categorize the strategy of countries in the world in the face of virtual social networks", *Journal of Strategy*, Vol.73, pp.43-72. (in Persian)
71. Zanjani, Amid. (2000). *Political jurisprudence*, Tehran: Amirkabir Publications. (in Persian)